

Potentiaali varhaisnykysuomen kynnyksellä

Tutkimuksen lähtökohdat ja aineisto

Suomen murteiden potentiaalilauseita on äskettäin selvittänyt Hannele Forsberg väitöskirjassaan (1998) laajan aineiston pohjalta. Tutkimuksessa on lyhyehkö katsaus potentiaalın kirjakieliseen historiaan (mts. 27—34), missä yhteydessä Forsberg esittelee kirjasuomen potentiaalia aiemmin tutkineet ja heidän tärkeimmät tutkimustuloksensa. Agricolan ja vuoden 1642 Raamatun potentiaaleja on tarkastellut Osmo Ikola (1994), 1600-luvun saarnojen ja runokielen potentiaaleja Pirkko Forsman Svensson (1995, 1996), joka on samalla kommentoinut myös Agricolan potentiaalinkäyttöä (1996, 205—206). Potentiaaliin ovat kiinnittäneet huomiota kirjasuomen yleiskehitystä kuvatessaan Forsman Svensson (1989, 79—80) ja Kaisa Häkkinen (1994, 257—259, 369—370, 449) sekä lyhyesti Paavo Pulkkinen (1972, 42). Potentiaalın käyttöä sanomalehdissä 1800-luvun puolivälistä nykypäiviin on kartoittanut pro gradu -tutkielmassaan Tea Savola (1987). Forsberg toteaa historiikissaan (mts. 30), että 1700-luvun kirjasuomen potentiaalit ovat edelleen selvittämättä, ja viittaa eri tutkijoiden arvioihin potentiaalın harvinaisuudesta ennen 1800-lukua.

1600-luvun proosan ja runouden potentiaaleja käsittelevässä artikkelissani (Forsman Svensson 1996) sivusin 1700-lukua esitellessäni eräiden 1600- ja 1700-luvun taitteen runotuotteiden ja sananlaskujen potentiaalimuotoja (mm. Matias Salamnius 1690, Henrik Florinus 1702, Simon Forsström 1704). Totesin tuolloin usean kirjoittajan edustavan pohjalaismurteita ja viittasin pohjalaisen Bartholdus Vhaelin kieliopin (1733) melko aukottomaan esitykseen potentiaalimuodoista (Forsman Svensson 1996, 212—213). Käsitökseni mukaan 1700-luvun alun runoissa ja sananlaskuissa potentiaaleja käytettiin riimin ja rytmin luomiseen, joskin käyttö oli usein luontevaa ja muistutti nyky-

sessä kansankielessä tavattavaa. Tea Savola (1987) mainitsee, että potentiaali on yleinen *Suomettaren* ensimmäisessä vuosikerrassa 1847, mutta ei esim. vuoden 1831 *Turun Wiikko-Sanomissa* eikä vuoden 1841 *Oulun Wiikko-Sanomissa*.¹ Mitä tapahtui potentiaalille 1700-luvulla? Jatkuiko sen kirjallisen käytön hiljaiselo edellisen vuosisadan tapaan vai alkoiko kehitys nykyiselleen jo ennen varhaisnyky-suomen kautta? Tämän osoittakoon 1700-luvun aineiston tarkastelu.

Olen kirjannut potentiaalit laajahkosta erityyppisiä 1700-luvun tekstejä käsittevästä aineistosta² (ks. Forsman Svensson 1998, 7—9, 34—35 sekä tämän kirjoituksen lähteet) ja Christfrid Gananderin sanakirjasta (1787). Esittelen sanakirjasta löytyneet potentiaalilauseet erikseen, sillä Gananderilla on kirjallisuusnäytteiden ohella aitoja kansankielen esimerkkejä. Täten voin kommentoida potentiaalin kirjallisen ja kansankielisen käytön eroja. Jotta voisin helpommin vertailla potentiaalin käyttöä 1700-luvun aineistossa ja nykymurteisissa, noudatan näytteiden esittelyssä Forsbergin väitöskirjan (1998) ryhmitteilyä väite-, kysymys- ja sivulauseisiin.

Potentiaali 1700-luvun teksteissä

1700-luvun kirjallisuudesta ei potentiaaleja tapaa juuri enempää kuin edellisen vuosisadan teksteistä eräitä runotuotteita lukuun ottamatta. Vuosisadan vaihteessa julkaistu pohjalaisen Matias Salamniuksen 70-sivuinen kalevalamittainen messiadi *Ilo-Laulu* (1690) sisältää viidettäkymmentä potentiaalimuotoa, joista kaksi kolmannelta esiintyy väitelauseissa ja usein indikatiivin rinnasteena (ks. myös Forsman Svensson 1996, 211—212): s. 13 *Menewät Meren läpitze, Cuiwin jalwoin culkenewat*; s. 48 *Ei särje Sepän Wasara, Pistäne teräwät Pijlit*; s. 50 *Ristin tygö riendänewät, Kiuckuisesti kijuhtawat*; s. 54 *Pontius puhupi jällen, Wacaisesti wastannepi*; s. 70 *Ei sinne suru saawuta, Tuscat tungene peräsä*. Potentiaali ja indikatiivi vaihtelevat myös kysymyslauseissa (s. 21 *Cunga culjetta urohot? ketä yöllä etzinettä?* s. 64 *Mitä te Miehet seisonetta, Caanan Pojat catzeletta*), mistä voi päätellä, ettei potentiaalia ole käytetty modaalisen funktion vuoksi, vaan rytmi- yms. syistä. Oikeaoppiset muodot osoittavat joka tapauksessa, että Salamnius oli hyvin perehtynyt potentiaalia suosivaan kansanrunouteen ja ilmeisesti tunsi moduksen omasta idiolektistaan.

¹Kyseisten sanomalehtien vuosikerroissa potentiaalimuotoja on seuraavasti: Suometar (1847) 273 kpl, Turun Wiikko-Sanommat (1831) 2 kpl, Oulun Wiikko-Sanommat (1841) 19 kpl (Savola 1987, 75).

²Aineisto on sama, jota olen hyödyntänyt v:sta 1996 lähtien HSFR:n (= Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet) rahoittamassa tutkimushankkeessani ”Studier i finsk syntax från 1600-talet till mitten av 1800-talet”.

Kirjoituksessani 1600-luvun potentiaaleista esittelin oululaisen Simon Forsströmin v. 1704 julkaistun hautajaisrunon potentiaalimuodot (ks. Forsman Svensson 1996, 212). Muita 1700-luvun pohjalaisia runontekijöitä, joiden tuotteista potentiaalisäikeitä on tullut esiin mm. Gananderin potentiaalilauseiden lähteitä jäljittäessäni, ovat Bartholdus Vhael (*Waikia Walitus-Runo* 1714), Jonas Mennander (*Huonen-Speili* 1786 [1699]) ja Gabriel Calamnius vanhempi (*Wähäinen Cocous Suomalaisista Runoista* 1755); heidän tuotantooaan Ganander on hyödyntänyt sanakirjassaan (ks. Hormia 1961, 135–136, 139–140, 144). Runous ei sinänsä kuulu aineistooni, mutta olen kirjannut kaikki proosatuotteisiin ja Gananderin sanakirjaan sisältyvät potentiaalinäytteet ja niiden mukana mahdolliset runosäikeet. Oululaisen kirkonmiehen Erik Frosteruksen ruumissaarnaan (Jacob Chydenius 1788) liittyy vainajan pojan Johan Frosteruksen muistoruno, jonka neljällä sivulla on viisi potentiaalia (näytteet 1):

(1) Frosterus 1788: 21 *Ehk' en saattane* sanoa; Tuoni tuo waan *olleneeki*, Jok' ei kullalle kumarra; s. 22 Ja jos *kuullet* kummastellen, Walitustani wakasta. *Lienet* Sä ilman Isätä; s. 23 Panen kullengin palaisen, Jonga *hainn* hywäxi

Proosateksteistä olen kirjannut vain viitisentoista potentiaalia (näytejakso 2), jotka ovat Anders Lizeliusta lukuun ottamatta peräisin pohjalaisilta kirjoittajilta ja almanakoista. Yksi näytteistä on konjunktiolause, yksi relatiivilause, muut ovat kysymyksiä. Kysymyslause on kansankielessä potentiaalilin yleisin konteksti (Forsberg 1998, 214), joten konteksti on tässä tarjonnut puitteet potentiaalilin käytölle. Johan Aejmelaekuksen saarna, jonka otsikkona on *Se suuri kysymys* (1778), sisältää useita kymmeniä retorisia kysymyksiä; Gananderin satukokoelmassa (1784) on puolestaan runsaasti dialogia.

(2) Stenbäck 1771, 24 *Eikö* paino sijtä *liene* painawana *maannut* Hywän Cuningan harteilla; Lizelius 1775–76, 108 Tämä yhteinen kysymys kuul-lan joka woosi – – : *kumpi* tänä vuonna *lienee* parempi, kylwää uusilla eli wanhoilla jywillä? Aejmelaeus 1778, 5 Mutta *warsingo löytynewät* juuri päälleluotettawat ja wahwat todistajat ja todistuxet, tämän sanomattoman kunnian – – päälle? Mutta *warsingo* nämät todistajat sijtä asiasta *todistanewat*, josta meillä nytt kysymys on? O! *ittekö* tähtensä rakas sielu, *liene* hän sen suuren Isän nimen ittellens ottanut, eli meidän tähtemme? s. 6 Mutta täsä pistawät meidän syndimme – – vastaan, ja sanowat, *että* me pikemmin *lienemme* sen häjyn hengen lapset, ettei meisä ole muuta kuin pahutta ja syndiä; s. 7 jaa *ittekö* tähtensä tämä kolmas persona Jumaludes pyhäxi *kutsuttanen*, eli meidän tähtemme? Ganander 1784, 128 Jolta kysywät [koirat koiralta] kiwaasti, *Mitä* pidoista *pitänet*? s. 132 *Mistän tietänen* todella Raudan polttawan rumasti? s. 138 Suitten suussa ne silatut *Millä lienewät* minatut? Almanakka 1773 Lähimmäinen coetus *tohtinee* kyllä – – päästää jotain paremmin päistäriji; 1787 *Löytynekö* muutoin jotan toista, kuin sonnaxi soweljas olis? 1790 *joka* [kyntö] tosin *tainnee* lykästyä lie-toisella ja sannan sekaisella pellolla

*Gananderin sanakirjan potentiaalilauseet**Yleistä*

Gananderin sanakirjasta kertyy n. 130 potentiaalia, joista osa esiintyy ilman lausekontekstia pelkinä hakusanoina (s. v. *tohdin*: tohtinee 'tör hända, torde, kanske'; s. v. *lienen*: 'männe vara', *ljeckö* pro *ljeneekö* 'männe', *ljeppä* pro *lienewätkö* 'männe äro, torde vara'),³ osa taas on eri hakusanojen yhteydessä esiintyviä saman näytteen toisintoja (ks. näytejaksoja 4, 6, 8, 10, 11). Kun jättää tällaiset tilastoimatta, potentiaalilauseita kertyy alun toistasataa. On syytä tarkastella, miten paljon aineistoa on saatu puhutusta kansankielestä ja miten paljon kirjallisuudesta lähteistä; tarjoaahan sanakirja jonkinlaisen näkymän potentiaalisiin 1700-luvun aikaiseen kansankieliseen käyttöön. Ganander ei valitettavasti useinkaan mainitse näytteen alkuperää, vaikka kyseessä on esim. selvä kansanrunositaatti. Olen tunnistanut useita esimerkkejä Raamatusta, sananlaskuista, Salamniuksen Ilo-Laulusta ja vanhoista kansanrunoista ja toisaalta löytänyt lähteitä Osmo Hormian väitöskirjasta (1961), Hannele Forsbergin väitöskirjan (1998) kansanrunoesimerkistöistä (mts. 315–352) sekä Matti Kuusen ja Senni Timosen toimittamasta Suomen kansan vanhojen runojen XV osasta (SKVR XV 1997), jossa tekijät ovat selvittäneet valtaosan Hormialle tuntemattomaksi jääneestä Ganander-runostosta (mts. 11–191). Suunnilleen puolet Gananderin näytteistä edustanee aitoa kansankieltä, joskaan kansanrunoutta ei voi aina sulkea pois mahdollisena lähteenä. Tästä syystä esittelen kuhunkin kategoriaan kuuluvat arkikieliset potentiaalilauseet sekä runoihin yms. lähteisiin pohjautuvat näytteet peräkkäin. Samalla kommentoin mahdollisia lähteitä ja vertaan 1700-luvun potentiaalinkäyttöä nykymurteissa tavattavaan.

Noin puolet sanakirjan potentiaaleista on *lie(ne)*-vartaloon perustuvia; *olle*-vartaloisia on vain kaksi. Forsbergin (1998) murreaineistossa näiden kahden vartalon yhteisosuus on lähes 90 %, saman tutkimuksen kansanrunoaineistossa 44 % (mts. 120–121); niinpä *lie(ne)*-vartaloisten muotojen osuus on sanakirjassa lähellä kansanrunoista laskettua. Puolet Gananderin *lie(ne)*-tapauksista on *lie*-tyyppisiä, esim. *lie(kkin)*, *liet*, *ei lie(kkään)*, *liekkö*, *lieppä* — liitteen aiheuttama alkukahdennus geminaatalla merkittynä. Eri verbejä on viisikymmentä, ja valtaosa niistä esiintyy vain kerran. Vähintään viisi esiintymää on ainoastaan verbeillä *lie(ne)*-, *tulla* ja *saada* (vrt. Forsberg 1998, 121; Savola 1987, 61).

Persoonamuotojen jakauma on erilainen nykymurteissa ja kansanrunoai-

³Olen modernistanut Gananderin esimerkkien ruotsinkielisten vastineiden äänneasun.

neistossa (Forsberg mts. 123—124): murteissa yks. 3. persoonan muotoja on peräti 94 %, runoissa n. 55 %; yks. 1. persoonan osuus on murteissa 2 %, runoissa 10 %; yks. 2. persoonaa ja passiivimuotoja on murteissa vain puoli prosenttia, runoissa vastaavat luvut ovat 17 % (yks. 2. p.) ja 15 % (pass.). Muiden persoonien kohdalla erot ovat vähäiset. Vaikka sanakirjan aineistoa ei koostumuksensa vuoksi voi sinänsä verrata enempää murre- kuin kansanrunoaineistoon, tiettyjen persoonamuotojen ylivoimaisuutta tai niiden puuttumista voi pitää oireellisenä. Gananderin sanakirjassa yks. 3. persoonan osuus on 70 % ja yks. 1. persoonan 14 %, ts. lähellä kansanrunouden lukemia; yks. 1. persoonan sisältävät potentiaalilauseet ovatkin sanakirjassa yleensä peräisin kansanrunoista. Nykymurteissa kovin harvinaisesta yks. 2. persoonasta Gananderilla on joitakin lähinnä kansanrunoista saatuja esimerkkejä. Mon. 1. persoonasta sanakirjassa on vain yksi näyte, mon. 2. persoonasta ei ainoatakaan, ja näiden persoonamuotojen edustus on melko olematon myös vertailuaineistoissa.

Väitelauseet

Nykyisessä kirjakielessä väitelause on potentiaalin tyyppillinen konteksti, kun taas murteiden potentiaalilauseista tuskin kymmenesosa on väitelauseita (Forsberg 1998, 214—215). Murteissa potentiaalilauseisiin liittyy modustunnuksen ohella usein muu ”lisämerkitystä” tuova elementti, kuten modaalinen partikkeli, liitepartikkeli jne. Forsberg (mts. 221—222) toteaa, että tällaiset partikkelit ovat kirjakielen näkökulmasta redundanteja, mutta murteissa ns. episteemisillä partikkeleilla on todennäköisyyttä ilmaisevan merkityksen lisäksi esim. ”sellaista käyttöä, joka ilmaisee puhujan pitävän propositiota varmana”. Suuri osa nykymurteiden potentiaalilauseista alkaa modaalipartikkelilla, verbimuodolla tai kieltoverbillä (Forsberg mts. 235—240).

Gananderilla on toistakymmentä toteamuksen tyyppistä potentiaalilauseetta, joiden katson edustavan kansankielistä käyttöä (näytejakso 3). Lauseiden alussa on partikkeli (*jo, kosthin ’till förtret’, kyllä, toki*) tai kieltoverbi: *Toki hän tulee; Ei aina olusia otettane*. Kieltoverbialkuisissa lauseissa on usein lisänä jokin partikkeliaines (*vainen, -hAn, -pAs*), ja etenkin *hAn*-liite osoittaa näytteen olevan peräisin joko pohjalais- tai itämurteiden alueelta, esim. *Eihän se niin paljo maksanekka; Ethän sinä niin tuhma liene, ettet sitä ymmärrä*. (Vrt. Forsman Svensson 1998, 26—28.) Potentiaalilauseissa esiintyy murre-sanoja ja -muotoja (esim. *kosthin, olusia, pramilla*) ja puheenaiheet ovat arkisia, mikä myös viittaa kansankieliseen alkuperään. Aivan kuten nykymurteisakin partikkelialkuiset toteamukset ilmaisevat puhujan pitävän propositiota todennäköisenä, kieltoverbialkuiset puolestaan epätodennäköisenä (vrt. Forsberg 1998, 235, 239). Näytejakson viimeiset kolme lausetta näyttäisivät ole-

van lähtöisin kirjallisuudesta tai kansanperinteestä: *roikas kalan saanee* on selvä kansanviisaus, säkeen *sinne sinä vetäynet* kontekstiksi sopii esim. loitsu (puhuttelua on nimenomaan loitsuissa ja syntysanoissa).

(3) *jo ljenee* lijjaxikin 'det må vara övernog, överflödigt' (s. v. lijka); *kosthin* sen lainen *tullee* elin ajax kumpanixi 'stackare den som får en sådan till all sin livstids kamrat' (adv. Bothn. *kostoon*);⁴ *kosthin* sen *saanee* (Aboice *kosthin* 'förgäves, till förtret' i. a. waiwanen sen saa, vox indigne ferentis); *kyllä kiuhtunowi* 'blir nog ivrig' (s. v. kiuhdun); *toki hän tullee* 'nog må han komma (s. v. tokko); *ej ajna* olusia *otettane* 'man tappar ej alltid öl' (s. v. olu); *ej hän* raiwos *ljekkään* 'han må ej vara galen' (s. v. raiwo); *ej liene* paatteja pramilla 'finns ej båtar att skryta av' (s. v. prami); *ejhän* se niin paljon *maxa[ne]kka* 'det må nu ej kosta så mycket' (s. v. hän); *ejpä hän* wjelä wanhuus *haitanne* 'han är ej så gammal att han tyngs av åren' (s. v. wanhuus); *etpäs* yötään *eläne* 'du männe ej leva en natt heller' (s. v. yö); *ett' hän* sinä tuhma *liene*, ettes sitä ymmärrä 'inte må du vara så dum att du ej förstår det' (s. v. tuhma); perisyynnin pahuuden Christus *poisottanee* (s. v. peri-synti); *roikas kalan saanee* 'den som flitigt rör sig får fisk' (s. v. roikas); *sinne sinä wetäynet* 'du männe dit framkomma' (s. v. wetäyn)

Sanakirjassa on kymmenkunta sellaista potentiaalin sisältävää väitelauseita, joilla on selvästi kirjallinen tai kansanrunouslähde (4). Jakson ensimmäiset näytteet ovat virsisitaatteja, jollaisiin Ganander on yleensä merkinnyt virren ja säkeen numeron (esim. Ps.B. [psalmbok] 221: 6, 9). Salamniuksen *Ilo-Laulusta* ja Vhaelin *Walitus-Runosta* (ks. Hormia 1961, 417) saatuihin näytteisiin ei ole merkitty lähdeä (Salamnius s. 48 *Murhen tähden murtunewat Kiuckuisesti pacahtelewat*; s. 27 *Julkinen Jumalan pilcka, Tämän suusta suitzunepi*; s. 24 *Joca miecala melupi, Miecan cautta catunepi*; Vhael: *Eipä Einnettä etehen, Kelwanne tuo keximähän*). Lähdeä ei ole merkitty myöskään kansanrunosäkeisiin, jotka kaikki löytyvät SKVR XV:n runoista. *Ruvennempa, ruohtinempa* aloittaa loitsun⁵ Ruton sanat (mts. 153), seuraava säe puolestaan on rukouksesta Avun Jesus antuohon (SKVR XV s. 58—59): *Jos olisi isäni indo / eli luondo vanhempani! / Ej vainen minulla ljenek*. Säe *Ruotsin pyssyt pyljynevät* on peräisin *Narvan ilolaulusta*,⁶ joskin sama säe esiintyy myös sata vuotta varhemmassa *Kaarle-herttuan runossa* (Hormia 1961, 385; SKVR XV s. 41). Näytejakson viimeisen potentiaalilauseen kontekstina on rahvaanruno *Laulu laulettu Lapissa* (SKVR XV s. 89); lause toisintoineen on esimerkki Gananderin tavasta hyödyntää samaa kirjallista näytettä usean hakusanan kohdalla (tässä hakusanoina *etä* ja *Nokori*). Toisinoissa on usein ortografisia tai muotoeroja, kuten *lienek* ja *ljenek*, *eteheltä* ja *etäheltä*. Vastavaanlaisia tapauksia on myöhemmissäkin näytejaksoissa.

⁴Vrt. Lönnrotin sanakirja: *kostohon* l. *kostoon* (s. v. *kosto*) 'oriktigt, förgäves, fäfangt'; *se on kostoon* [= turhaan] tehty.

⁵Kyseisen loitsun alkusäkeen rinnakkaisversioita ovat potentiaaliksiyymykset *Ruvennenko, ruottinenko?* ja *Ruottinenko, raskinenko?*, jotka tulevat puheeksi seuraavassa jaksossa (ks. SKVR XV s. 153).

(4) hämb awun andaja *ljenee* 221: 11 (s. v. lienen); hänen engelins meit *leitzannee* N. 335: 1 (s. v. leitzaan); kaik luodut *ljenee* / kust' kunnia suuri sull *ljenee* Ps.B. 221: 6, 9 (s. v. lienen); pettäwä tääl meidän ikäm *lienee* Ps.B. 76: 5 (s. v. pettäwä); sinä se tje meille ojkia *lie* 'den rätta vägen' (s. v. lienen); murheen tähden *murtunewat* 'bryts av sorg' (s. v. murrun); tämän suusta *suitzeneepi* 'dammar ur mun' (s. v. suitzen); joka mjekalla meluupi, mjekan kautta *kaatuneepi* 'den som tar till svärd omkommer genom svärd' (s. v. meluan); *ejpä* ejnettä etehen *kelwanne* tuo keximähän 'att skaffa mat' (s. v. kexin); *ruwennempa ruohtinempa* 'jag griper an, jag vågar mig' (s. v. ruohtin); *ei* wainen minulla *ljenek* (s. v. wai); Ruotzin pyssyt *pyljynewät* 'svenska gevär brakar' (s. v. pyljyn l. pyljyän); *ej* minussa mjestä *lienek* eteheltä ehtimähän, Nokorista noutamahan 'att hämta pälsverk [Ganander: peltier] alltifrån Novgorod' (s. v. Nokori); *ej* minussa mjestä *ljenek* etä-heltä ehtimähän 'jag är ej karl för att fånga långt bort upp i luften' (s. v. etä)

Kysymyslauseet

Suomen murteissa kysymyslause on potentiaalinen yleisin käyttöyhteys ja potentiaalinen merkitys on tällöin yleensä episteeminen (Forsberg 1998, 214, 242—243). Forsberg toteaa tutkimuksessaan (mts. 257), että potentiaalinen ”merkitystä on usein mahdoton eritellä, koska kyse on koko kysymysrakenteen konventionaalistumisesta spekulatiiviseen funktioon” ja että esim. liitepartikkeli *-hAn* aiheuttaa useimmissa murteissa samankaltaisen merkityksen. Forsberg on jakanut murreaineistonsa kysymykset MI-lauseisiin ja KO-lauseisiin, joiden keskinäinen jakauma on suunnilleen 64 % vs. 36 %; MI-lauseita on likimain puolet koko kyseisen murreaineiston potentiaalilauseista (mts. 259—260).

Gananderin sanakirjasta löytyy parisenkymmentä MI-kysymyksiksi (hakukysymyksiksi) tulkittavaa potentiaalilauseita, joista vajaat puolet on puhutusta kansankielestä poimittuja lausumia (5a—b). Kun arkikielisiin näytteisiin ei ole merkitty lähdeä eikä Hormia ole väitöskirjassaan (1961) kartoittanut kaikkia tapauksia, arkikielisyystulkinta jää osaksi oman intuition varaan. Forsberg (mts. 261—271) pitää MI-kysymysten merkityksinä mm. kysyjän epätietoisuutta ja vähättelyä, ja tällaisia merkityksiä Gananderin sanakirjan näytteet lähinnä edustavat. Näytteissä 5a puhuja ihmettelee asioiden

⁶Hormia arveli väitöskirjassaan (1961, 137—138) lähderunon tekijän olleen oululainen pappismies (tekijäksi merkitty I. G. H. S.). Muutamaa vuotta myöhemmin Pentti Virrankoski (1968) osoitti laajassa artikkelissaan, että nimimerkin todennäköinen tulkinta oli *Iosephus Gabrielis Haapajärviensis Sacellanus*, ts. Kalajoen suurpitäjään kuuluvan Haapajärven kappalainen Joosef Gabrielinpoika Calamnius. Mainittakoon, että Martti Rapolan *Vanhan kirjasuomen lukemistossa* (1975, 138æ142) on kyseisen Joosef Calamniuksen pojanpojan Gabrielin laatima muistokirjoitus ”Hywin ansaittu Jälkimuisto Gabriel Joosepinpoika Calamniuksen kuoltua, 1754”. Jälkimuistossa mainitaan myös vainajan isä, ”Cappalainen Calajoen Seuracunnasa ja Haapajärwen Cappelilla, IOSEPH CALAMNIUS”.

oikeaa laitaa (*Mitähän tuohin puuhannoo? Mikä sen miehen lie hurjannut?*); näytteet 5b ilmaisevat nähdäkseni vähättelyä: puhuja ei usko saatavan aikaan ('toimeen') juuri mitään tai yksinkertaisesti vähättelee asiaa (*Kyllä siellä liehakoitaan, mitä sit toimeen saatanee? Minkä aikunen liekkään?*). Koska kontekstia ei ole enempää, tulkinnasta tulee osin subjektiivinen. Näytejakson 5b viimeiset neljä esimerkkiä ovat saman ilmauksen toisintoja, erona liitepartikkelin polaarisuusaines (*lieneekin – liekkään*). Yhdessä esimerkissä kysymys-sanana korvaa ilmaus *sen – ko* 'kuin' (*Minkä päivällinen liekkään = Sen päivällinen ko liekkään*). Tällaisissa lausahduksissa kuuluu 1700-luvun kansanihmisen ääni.

(5)a. *kuinga se nijn lie wälttynyt l. wälttynynnä* 'hur han må så undsluppit, undankommit' (s. v. wäldyn); *kuka hänelle lie kirjannut* 'vem som må ha beskrivit åt honom' (s. v. kirjaan); *mikä sen mjehen lie hurjannut* 'vad för lapp il han må ha fått' (s. v. hurjaan); *mikä sjelläin kolkkanee* 'vad tro knakar där' (s. v. kolkkaan); *mikä syynä liee?* 'vad mände vara orsaken' (s. v. syy); *mitä se hiiri sjellä jyystånee* 'vad mösset må gnaga där' (s. v. jyystån); *mitähän tuohin puuhannoo?* 'vad går han och stökar' (s. v. puuhaan); *mixi mjehexi se tulee?* 'vad man han kan bliva' (s. v. mixi)

b. *kyllä sielä liehakoitan, mitä sitt toimen saatane* (s. v. liehakoitan); *mitä hywäns ljenee* 'vad helst det vara må' (s. v. hywä); *mitä höytäleitä nuokin lienewät* 'små genier – som slarvor till skepnader och alls intet ändå' (s. v. höytäles); *mingä päiwällinen ljekään* 'vem vet hur gammal [~ unken ~ oduglig] den redan är'; *sen päiwällinen ko liekkään* (s. v. päiwällinen); *minkä ajkunen ljekään?* 'vem vet hur gammal den må redan vara' (s. v. aikuinen l. aikuinen); *mingä päiwänen lieneekin* 'vem vet hur gammal, ifrån vilken tid' (s. v. päiwäinen)

Ganander on kirjannut joukon MI-kysymyksiä kansanrunoudesta ja käyttänyt useaa näytettä kahteen tai kolmeen kertaan eri hakusanojen yhteydessä. Näytejakson 6 alussa on kolme kansanrunousnäytettä toisintoineen; säkeiden mallit löytyvät mm. Anders Törnuddin, Sakari Topeliuksen ja Christian Lencquistin kansanrunokokoelmista (*Ken[g] katehen kahtonovi, silmin kierin/kieron keksinövi/keksinöö*), Gananderin *Mythologia Fennicasta* (*Ken kujalla kuunnelloo – –*) sekä Porthanin⁷ tekemistä lisäyksistä Jusleniuksen sanakirjaan (*Mikä lie minulle tullut, mikä muutos mellostanut – –*). Ks. Hormia 1961, 143, 195, 413, 478, 487–488, 536. Myös näiden jälkeiset esimerkit ovat kansanrunoista, ja niitä muistuttavia säkeitä löytyy esim. Forsbergin (1998) esittämistä kansanrunonäytteistä (ks. alaviitettä 8). SKVR XV:ssa siteeratuista

⁷Porthanin kirjaama säe on Hormian mukaan (1961, 143) peräisin Jacob Strömmerin v. 1763 kirjoittamasta häärunosta. Hormia arvelee, ettei Ganander ehkä tuntenut kyseisen runon käsikirjoitusta, koska "kaikki sen sitaatit näyttäisivät periytyvän Porthanin sanakirjasta". Häärunon esittelei *Viritäjässä* Y. H. Toivonen (1921), joka ei tuolloin ryhtynyt selvittämään pelkin nimikirjaimin (I.M.S.) merkityn tekijän henkilöyttä. Vajaa vuosikymmen myöhemmin Eino Salokas (1930) kirjoitti *Viritäjässä* Jaakko (Jacob) Strömmeristä.

laulujen alkusanoista (runosta 101) löytyy säepari *Kusta nyt sanoja saanen, / [mistä] runoja rakennan* (mts. 44), rukouksesta Avun Jesus antuohon säepari *Kusta-ma anonen apua, kusta huudan hoivantoni?* (mts. 58), joka esiintyy toisintona Ketun sanoissa (mts. 164): *Kusta-ma anonen apua, / [kusta huvan] hoivautan?* Näyte *Mikä lie kummoa kuvannut* pohjautuu SKVR XV:n mukaan savokarjalaiseen säepariin *Mikä lie [minua luonut, kuka] kummoa [myös: kurjoa] kuvannut* (mts. 48). Näytejakson 6 lopussa on virsisitaatti sekä säe Salamniuksen *Ilo-Laulusta* (Salamniuksella asu kertoinepi).

(6) *ken* katehen *kahtonowi*, silmin kjerin *kexinöwi* 'ser avundsamt med sneda ögon' (s. v. kjerä); *ken* katehen *kahtonowi* 'vem som ser avundsamt' (s. v. katehen vel katehesti); *ken kahtonowi* 'männe se' (s. v. kahtoa); silmin kjerin *kexinö* 'ser med sneda ögon' (s. v. kexin); *ken* kujalla *kuunnelloo* 'om någon lyssnar på tåget' (s. v. kuuldelen l. kuundelen l. kuuntelen); *ken wälillä wäjystänö* (s. v. wäjyn) 'om någon står i lur på min väg'; *ken wälillä wäjystänö* 'på vägen står på lur' (s. v. wäli); *mikä lie* minulle *tullut*, mikä muutos mellostanut (s. v. mellostan); *kusta nyt sanoja saanen?*⁸ 'var skall jag nu få ord' (s. v. saan); *kusta-ma anonen apua?* 'vadan skall jag anhålla om hjälp' (s. v. kusta); *kuka* kumma *kexittynä lje* minusa 'vad underligt de må ha sett, blivit varse på mig' (s. v. *kexitään*); *kunne lienen* kurja *kenkätyynnä* 'bortskänkt, förlovad' (s. v. *kenkkään*); *mikä lie* kummoa *kuwannut* 'vem som må tilldanat det underdjuret' (s. v. kuwaan); *kunga se wjety lienee* Ps.B. 160: 10 (s. v. kunga); *kenen* kjeli *kertonewi* 'vilkens tunga förmår att upprepa' (s. v. kerron)

Sanakirjassa on parisenkymmentä potentiaalın sisältävää KO-kysymystä (vaihtoehtokysymystä), ja näistä noin puolet tuntuisi liittyvän arkielämän tilanteisiin (7). Lauseet ovat toisaalta verbialkuisia (*Ennustaneek(o)? Mahtanevakkö? Liekö ~ Lieneekö?*), toisaalta niissä on lauseenalkuinen *joko* tai *tokko*. *Tokko*-lauseet ovat pohjalaista tai itämurteista alkuperää, ja niissä esiintyy lisäelementtinä *hAn*-liite (ks. Forsman Svensson 1998, 26–28). Itämurteisia piirteitä on myös parissa *joko*-lauseessa, esim. omistusliitevariantti *-Vn (kominiehiaan)* ja infinitiivi *ruetak pro ruveta*. Lounaismurteista on "laitilalaisen" sivukäsialan muistiinpanojen lyhytvokaalisuus (*panetellakkan, ennustanek, yskä, suppentua*) sekä eräät muut murrepiirteet (esim. *mahtanevakkö, taik*). Sanakirjan potentiaalikysymykset ilmaisevat nykyvastineidensa tavoin puhujan arvelua tai epäilyä (vrt. Forsberg 1998, 279, 283–285).

(7) *jaxaneeko* mäissä mennä 'om han orkar fara i backarna' (s. v. mäki); olen niin tirsunut kaiken päivän, kuka panetellakkan mahta, taikk *ennustanek* se yskä (s. v. tirsun); paljon kaluja, *mahtanevakkö* suppendtua yh-

⁸ Vrt. Forsbergin väitöskirjan (1998) kansanrunonäytteitä (s. 334, 339): *Mistä mie sanoja saanen -- ? Mikä lie minusta nähty, kuka kumma keksittynä, Kun ei naitu naapuriin -- ?* Ks. myös SKVR XV s. 55, runo Miksi ei minua naitu?

ten säkkin (s. v. suppelo); *ljekkö* se parembi 'mån det vore bättre'; *ljeneekö* hän sjellä *käynyt* 'om han varit där' (s. v. lienen); *saattanetko?* 'mån du kan' (s. v. saatan); *joko lie* taas *ollut* kominehiaan panemas 'hon lär åter varit och satt ut sina trollkonster' (s. v. komineet); *ruetak* pro *ruweta joko ruennemme* 'skall vi begynna' (s. v. rupean); *tokkohan* toimessa *lie?* *tokkohan* tosi *lie?* 'månne det är sant'; (Saw. & Botn. Sept.) *tokkohän* *tullee?* 'månne han kommer' (s. v. tokko)

Kirjallisista lähteistä saaduissa KO-kysymyksissä (näytejakso 8) on sekä Raamatun sitaatteja (esim. *Lienenkö ~ Ollenko se minä?*) että kansanrunouden lainatavaraa, josta osa on eri versioina käytössä usean hakusanan kohdalla (*Lie(nee)kö minussa miestä — ukon pojassa urosta — tämän pulman purkajata?*). Mainitut näytteet ovat Hormian mukaan lähtöisin K. F. Berghin koelman useista eri runoista (Hormia 1961, 431, 436, 428; vrt. Forsberg 1998, 348); myös SKVR XV:n loitsu Tietäjän sanat (mts. 94) alkaa näillä säkeillä. Potentiaalit *ruottinenko* ja *ruvennenko* esiintyvät mm. Forsbergin tutkimuksen kansanrunonäytteistössä (mts. 327) sekä SKVR XV:n loitsussa Ruton sanat (ks. edeltä näytteistön 4 kommentointia sekä alaviitettä 5).

(8) *ljenenkö* minä se 'mån jag vara densamme' (s. v. lienen); *ollenko* minä se 'mån jag vara den' (s. v. olen); *ljenevätkö* nämät nain? 'mån härmed så förhåller sig' Act. 7: 1; *ljeneekö* minussa mjestä, ukon pojassa urosta? 'mån jag är vuxen därtill, man för det'; *ljeneekö* ukon pojassa urosta, wangamoisessa waroa? 'mån gubbens son, svedjevältraren har styrka' (*ukko* 'gubbe' Saw. & Bothn. Sept.) (s. v. lienen); *ljekkö* minusa tämän pulman purkajata? 'mån jag förmår häva detta onda' (s. v. purkaja); onko totta ollenkana, *ljeneekö* minussa mjestä 'är det sant, är jag i själva verket en karl' (s. v. ollengaan); *ruottinenko* i. e. *raskinenko* käsiñ ruttoon ruwetak; *ruvennenko ruottinenko?* 'skall jag gripa an, nännas, töras' (s. v. ruodin)

Sivulauseet

Potentiaali ei ole nykyään yleinen sivulauseissa: Forsbergin (1998) noin 2000 potentiaalilauseetta käsittävässä aineistossa vain 139 lausetta on luokiteltu alisteisiksi, konjunktio- tai relatiivilauseiksi. Kyseisen tutkimuksen mukaan potentiaalın sivulausekäyttö on potentiaalia suosivissa pohjalais- ja savolaismurteissa melko yhdenmukaista (mts. 255—300). Forsberg toteaa, että potentiaalın sisältävät relatiivilauseet ovat "funktioltaan lähellä yleistäviä konditionaalisia sivulauseita" ja että ne asettavat "päälauseen proposition toteutumiselle ehdon" (mts. 311—313).

Näin määriteltäviä relatiivilauseita ei 1700-luvun arkikielestä ole kovin monta päätynt Gananderin sanakirjaan. Kyseeseen tulevat nähdäkseni näytejakson 9 kaksi ensimmäistä esimerkkiä. Toinen näistä — *Syönöö mitä saanoo* — on verrattavissa eräisiin Forsbergin murreaineiston relatiivilauseisiin:

lammasliha on kaikem makkeil liha, mitä lienöö; tottapa se sieltä moasta ottaa kaeken sem, ruokasam mitä (hän) syönöö (mts. 313). Gananderin esimerkissä ehtona syömiselle on ruoan saatavuus, ts. 'X syö, jos jotakin saa' (= sattuu saamaan). Jo yks. 3. persoonan *OO*:lliset päätteet viittaavat lähinnä itämurteiseen — tai myös eteläpohjalaiseen — alkuperään. Virkkeenalkuisen predikaattiverbin *Syönöö* voi katsoa edustavan verbialkuisia potentiaaliväitelauseita, jotka ovat nykymurteissa jokseenkin yleisiä (Forsberg 1998, 236). Tämä tulevaan viittaava lausahdus on funktioltaan puhujan spekulatiivinen kannanotto ja muistuttaa eräitä Forsbergin tutkimuksen murre-esimerkkejä. Kyseiseen lausahdukseen pätee nähdäkseni seuraava (Forsberg mts. 237): "Murteiden potentiaaliennustukset — — ovat samalla puhujan tahtoa ilmaisevia tai muuten affektiivisia kannanottoja." Muut näytejakson lauseet on saatu sananlaskuista ja (kansan)runoudesta: ensimmäinen on Florinuksen kokoelmasta, toinen ja kolmas ovat niin ikään sananlaskuja, neljäs on Simon Achreniuksen runosta (ks. Hormia 1961, 359).

(9) *jokapa*⁹ hänen pakinoillans *lje ollu* eli hänen pakinoitaan kuunteli 'bryr sig ej, frågar litet efter hans pladder' (s. v. pakina); syönöö *mitä saanoo* 'mä äta vad man får' (s. v. syön); *joka* hiljain *hihtäne*, se jalot *jättäne* prov. (s. v. jalo); *joka* harwoin *harjannee*, sille harjaus haikiaksi tulee 'som sällan kammnar sig' prov. (s. v. harjaan); *joka* wettä *wellonowi*, wedestä wiljan wedäxen 'den som solkar i vattnet, ror, får också något ätligt' (s. v. wellon); saat kuljeskella *kuhun* tahtos *taipuneepi* 'varthän du lyster' (s. v. taipunut)

Nykymurteissa yleisin potentiaalisivulause alkaa *kun*-konjunktiolla; toisella tilalla ovat relatiivilauseet (Forsberg 1998, 300). Murteissa esiintyvät konjunktiot *kun* (*ennen kun*), *jos* ja *vaikka*, minkä lisäksi on konjunktiottomia potentiaalilisteita. Gananderin esimerkistössä on runsaat parikymmentä konjunktiollista potentiaalilauseetta, joista vain harva edustaa puhuttua kansankieltä (10); konjunktioita ovat *kuin* (merkitys 'jos'), *jos*, *ehkä* 'vaikka', *vaikka* sekä kerran esiintyvät *ennen kuin*, *koska* ja *saanni* 'jos vain'. Forsbergin mukaan (mts. 303) *kun*-konjunktio esiintyessään potentiaalilin kanssa saa murteissa konditionaalisen merkityksen, ts. *kun lienee* = *jos on*. Näin on Gananderinkin *kuin*-lauseissa, minkä voi todeta vaikkapa ruotsalaisista käännösvas-tineista: *kuin ei liene* 'om det ej finns' (vrt. *jos niin lienee* 'om det så männe vara'). Vain satunnaisesti Ganander on maininnut lähteen, esim. Ilmajoen murteen ("Ilmol.") tai kansanrunouden ("Run."). Osa seuraavista näytteistä voi olla myös muistumia kansanperinteestä.

(10) *kuin ej* mualla *lje* 'om icke annorstädes' (s. v. mualla); *joss* niijn *ljenee* 'om det så männe vara' (s. v. lienen); *ehkä* niijn *ollee* 'fast det ock så vore' (s. v. ehkä); mjehelle mjehen kunnia, *ehkä* kuinga huono sen *ljekkin* 'är

⁹ Korrelaattiomasta relatiivipronominista *jokapa* ks. Forsman Svensson 1998, 23.

karl' (s. v. kukko); *koska* kukat *kukkinowat* 'allt blomstras' (s. v. kukin); *saanni saanen* 'endast om jag får' (s. v. saanni¹⁰ adv.)

Kirjallisista ja kansanrunolähteistä peräisin olevia konjunktiolauseenäytteitä on huomattavasti runsaammin (11); valtaosa on *kuin*-lauseita, joukossa jokunen toisinto. Lähteinä ovat Raamattu (Raam. 1642 Ps. 139: 24: *Jos minä pahalla tiellä lienen*), Jonas Mennanderin *Huonen-Speili* (*Siihenast ett horjunewat Lehmät, Härjät ondunewat* – – ; ks. Hormia 1961, 394) sekä kansanrunous. Joidenkin säikeiden lähteeksi Ganander on merkinnyt runouden, ja yhden näistä (*Kuin ei lienek tällä maalla*) Hormia (1961, 444) on paikantanut K. F. Berghin kokoelmaan. Muiden *kuin*-lauseiden (= 'jos') konteksteja ovat loitsut Lemmennosto (*Kuin ei liene tännembänä*), Lapsivaimon sanat (*Kuin lie powesa poika*) ja Tietäjän sanat (*Kuin sinä lieet kyytiä kysyvä*); *ennen kuin* -alkuinen säe löytyy loitsusta Käärmeen sanat. (Ks. SKVR XV s. 94, 128 – 129, 180.) Ehtolauseesta ja MI-kysymyksestä koostuva säepari, jossa on kaksi passiivin potentiaalimuotoa ('jos tuo saataneen, mikä tuosta tehtäneen'), kuuluu Gananderin sanakirjan toistaiseksi tunnistamattomiin kansanrunosäikeisiin (SKVR XV s. 187). Kumpikin säe edustaa aineistoni yleisimpiä potentiaali-konteksteja, joissa potentiaalia ei nykykielessä juuri käytetä. Seuraavien sivulauseiden (konjunktiolina *jottei*, *koska*, *kuins*) lähdeitä en ole pystynyt selvittämään. Konjunktioton potentiaaliliste *Sallipa* [että] *sanan sanonen* esiintyy laulujen alkusanoina ja on mahdollisesti oppitekoinen (SKVR XV s. 44). Näytejakson lopussa on kahden eri säkeen toisintoja; niiden kontekstia Ganander on lyhentänyt siinä määrin, että potentiaalinen funktio jäisi epäselväksi, ellei säkeen täydellisempää versiota olisi käytettävissä.

(11) *joss* minä *lienen* pahalla tjellä 'om jag männe vara, till äventyrs vore på en ond väg' (s. v. lienen); *joss tehnen* ylewän nuotan ['tillräckligt hög'], nijn on mennyt alaihte (s. v. ylewä); *tehnen* keski-kertaisen nuotan 'gör en lagom not' (s. v. -kertainen); *sijhen asti että lehmät ondunewat ja horjunewat* 'till dess att korna haltar och raglar' (s. v. onnun); *kuin ei ljenek* tällä maalla Run. 'om ej här i nejden finns' (s. v. lienen); *kuin ej liene* tänne tännembänä 'om det ej finns närmare' (s. v. tänne); *kuin lie* powesa poika, poika maalle ponnistate 'föd fram' (s. v. ponnistan); *kuin sinä lieet* kyytiä kysywä, anowa ajo hewosta 'om du kräver skjutshäst' (s. v. kyyti); *ennen kuin sanonen* emollen 'förrän jag säger åt modern' (s. v. emi); *ku* tuosta *suettanehen*, mikä tuosta *tehtänehen*? Run. it. pro suotanehen (s. v. suettanehen pro saatanehen); *jottei nosse* 'att han ej må uppresa sig' Run. (s. v. nosse verb. conjunct. modi, pro *nousisi*); *koska* mjestä *mjelinewät* 'ärnar ta man' (s. v. mjelin); *kuins* sas maare maasta *ljenet* 'om du så sant är från jorden' (s. v. maaren); *sallippa* sanan *sanonen* 'tillåt att säga ett ord' (s. v. sallin); *kuin uupunowi* 'om han tröttnar' (s. v. uupua, uupumallaan); *kuin ej tullek* tuuhiammat, koriaimmat kohti *käynek* 'bättre friare' (s. v. tuuhia

¹⁰ Vrt. Lönnrotin sanakirja: *saanni* l. *saannikka* 'allenast, endast, blott, ända till, än mer', i negativta satser 'än mindre'; *saanni saisin* 'blott jag skulle få'.

Carel. 'god'); *kuin ej tullek tuuliammat, koriaimmat kohti käynek* 'om ej mer betydande (scil. friare) kommer' (s. v. tuulias 'lysande'); *käynne kohti 'gå till en, dität'*, *koriaimmat kohti käynek* 'formosiores ad me tendant' (s. v. kohden l. kohti)

Muutama kommentti edellä olevan näytejakson 11 toisintoihin. Konjunktiolauseeseen *jos tehnen ylevän nuotan* rinnastuu sen jälkeinen konjunktioton lause *tehnen keskikertaisen nuotan*, joka on niin ikään ehtolause (= jos tehnen). Vrt. loitsua Tulen synty (SKVR XV s. 115): [*joss tehnen*] *alavan nuot[an]*. Fragmentti *kuin uupunovi* on piispa Henrikin surmavirrestä (Törnuddin kokoelma, Hormia 1961, 461): *kuin orit uupuneewi* — *Josso [Sic!] härkä uupunowi*. Vrt. kyseisen surmavirren käsikirjoitusversioita *Cussa härkä uupunewi / Siehen kirco tehtäköhön [Sic!]* ja *Cuhunga Härkä tauwonewi / sijhen Kirko tehtäköhön* (Forsman Svensson 1996, 212). Näytejakson viimeisen, kolmen eri hakusanan yhteydessä esiintyvän säeparin alkuperäinen versio kuuluu Hormian (1961, 516) mukaan seuraavasti: *Kuin ei tullek tuuhiammat, Koriaimmat kohti käynek*. Ganander on käyttänyt kansanrunon säikeitä esimerkiksi nä hakusanoista *tuulias* 'lysande' ja *tuuhia* 'god'. SKVR XV:n säikeessä, jonka lähde on naistenlaulu Tuo Jumala tuota miestä, asuna on *kuin ej tullek tuuliammat* (mts. 57). Ganander on siteerannut sekä Porthanin tekstiä (De Poësi Fennica) että käsikirjoitusta, mikä selittänee kahtalaisuuden. Samaa säettä on sanakirjassa käytetty valaisemaan myös adverbia *kohden ~ kohti*; tässä yhteydessä alkuperäinen kieltoverbi on jätetty pois ja potentiaalivartalo näyttäisi fragmentissa edustavan toisaalta verbin perusmuotoa (*käynne kohti*), toisaalta 3. persoonaa (*koriaimmat kohti käynek*). Tulkinta ei tässäkään onnistuisi ilman tietoa alkuperäisemmästä versiosta.

Erikoistapauksia

Näytejaksossa 12 samaa — tai lähes samaa — kansanviisautta on käytetty viiden eri hakusanan yhteydessä; tarpeen mukaan Ganander on tyypistänyt näytteitä. *Vaikka*-konjunktiiviseen sivulauseeseen liittyvän päälauseen potentiaaliilta näyttävä predikaattiverbi (*woolinoopi* — *walinoopi* — *wuolinoopi* — *wallinoopi*) valaisee verbejä *woolin*, *wuolin* (hakusanana *mA*-johdos *wuolima*), *wallitzen* ja deverbaalijohdoksia *walinto*, *wolinto*. Vain 'valitsemista' ja 'vuolemista' tarkoittavien hakusanojen *woolin*¹¹ ja *wuolima* esimerkkilauseet on mainittu (kansan)runoudesta saaduiksi. Jos Gananderin näytteisiin ja hakusanoihin on tässä tapauksessa uskominen, kyseessä olisi saman ajatuksen

¹¹ Lönnrotin sanakirjassa on (lyhytvokaalinen) verbi *wolin* 'handla fritt, ha frihet' sekä substantiivi *woli* 'frihet, rättighet, tillstånd', jonka synonyymeja ovat *wolinta ~ wolinto* sekä *walta*. Lönnrot on antanut johdokselle *walinto* (~ *walinta*) merkityksen 'val, urval', mutta mainitsee (Renvallin sanakirjan perusteella) myös merkityksen *walanto* [= stöpande].

toisto eri verbejä hyödyntäen: 'vaikka miehet nyt valitsevat ~ ?valavat/huuh-
toivat ~ vuolevat [juuston] ~ vallitsevat, niin vastaisuudessa naiset tekevät sa-
moin' (ts. nyt päättävät miehet, myöhemmin naiset). SKVR XV esittää va-
riantin *valinnosa* — *valinnoopi* loitsussa Lypsäjän sanoja. Toimittajat toteaa-
vat tekstin saadun K. F. Berghiltä ja arvelevat käsikirjoituksen tehdyn korva-
kuulolta. Heidän tulkintansa mukaan kyseessä "lienee juustomaidon ja -velliin
esikoisuhri, jonka yhteydessä miehet maistavat herkkua, mutta naiset ottavat
pääosan omaan käyttöönsä" (mts. 173—174).

(12) *waik'* on mjehet woolimaisa, wasta waimot *woolinoopi* 'fast männen
nu väljer, dock är kvinnorna härnäst i detta handamänget' (s. v. woolin
'välja ut, ha överhand'); waikka mjehet walinnosa, wasta waimot *walin-
noopi* (s. v. walinto 'vaskande, stöpande'); mjehet on wuolimassa, wasta
waimot *wuolinoopi* 'att skära ostskivor' Run. (s. v. wuolima); mjehet wo-
linnosa, wasta waimot *wallinnoopi* 'karlarna råder, en annan gång kvin-
norna' (s. v. wolinto); wasta waimot *wallinnoopi* 'härnäst må kvinnorna
råda' (s. v. wallitzen 'härska')

Sekä Jaakko Finno että Hemminki Maskulainen käyttivät virsiä riimitel-
lessään satunnaisesti potentiaalia imperatiivin tai optatiivin funktiossa, esim.
suone, viene, kartaneos, pysyneös (Forsman Svensson 1996, 210—211). Vir-
sikirjasta potentiaalivartalaiset optatiivit *kartaneos* ja *pysyneös* ovat siirty-
neet myös Gananderin sanakirjaan (näytteet 13). Potentiaalivartaloksi voi kat-
soa myös *tulla*-verbin kielto-optatiivin *ällös tulle*,¹² ellei kyseessä ole puhdas
analogia (*tulle* : *älä tule* = *tullos* : *ällös tulle* pro *ällös tule*).

(13) kadotuxen *kartaneos* 'du männe undgå' Ps.B. 246: 11 (s. v. kartan);
uskos *pysyneös* 'du må hållas i tron' 246: 12 (s. v. pysyn); *ällös tulle* ennen
'kom ej förr' (s. v. ällös)

Lopuksi

1700-luvun teksteissä potentiaali on lähes yhtä harvinainen kuin 1600-luvun
kirjallisuudessa. Ne kirjoittajat, joiden proosatuotteista tapaa useamman kuin
yhdessä satunnaisen potentiaalimuodon, edustavat lähinnä pohjalaismurteita
(esim. Johan Aejmelaeus, Christfrid Ganander). Potentiaalilin kontekstina on
melkein poikkeuksetta kysymyslause, joka on tämän moduksen yleisin käyt-
töyhteys myös nykymurteissa. Edellisen vuosisadan tapaan 1700-luvun tila-
päisrunoilijat suosivat potentiaalimuotoja kalevalamittaa tavoittelevissa sä-
keissään.

¹² Vrt. Ähkyn sanojen alkusäettä: *Ellös sinä tänne tullo* (SKVR XV s. 156).

Toisenlainen kuva potentiaalain käytöstä hahmottuu Christfrid Gananderin sanakirjasta (1787), johon on tallentunut toistasataa potentiaalilauseita kirjallisista lähteistä ja aidosta kansankielestä. Arviolta puolet sanakirjan potentiaaleista voi tulkita puhutusta kansankielestä muistiin merkityiksi, joskaan autenttisuudesta ei voi aina olla varma lähdemerkintöjen puuttuessa. Puhekielen ohella Gananderin lähteenä on ollut etenkin kansanrunous, mutta myös sananlaskut ja muu kansanperinne, almanakat, virsikirja ja Raamattu. Melko usein sama kansanrunosäe toistuu sanakirjassa — jopa toisistaan poikkeavina versioina — usean hakusanan esimerkkinä. Ne sanakirjan potentiaalilauseet, jotka voi tulkita kansankielisiksi, edustavat eri kategorioita: väite-, kysymys- ja sivulauseita.

Väitelause on nykyään potentiaalain kirjallisen käytön yleisin konteksti, kun taas vain kymmenesosa murteiden potentiaalilauseista kuuluu tähän kategoriiaan. Gananderin sanakirjassa on kymmenkunta kansankielistä potentiaaliväitelauseita, jotka osoittavat puhujan pitävän kommentoimaansa asiaintilaa todennäköisenä (*Toki hän tulee*) tai epätodennäköisenä (*Eipähän vielä vanhuus haitanne*). Väitteet alkavat yleensä partikkelilla tai (kielto)verbillä, kuten paljolti nykymurteissakin. Useassa lausahduksessa esiintyvä *hAn*-liite osoittaa alkuperäksi pohjalais- tai itämurteet.

Kysymyslauseet ovat MI-kysymyksiä ja KO-kysymyksiä, joita kumpainkin löytyy sanakirjasta kymmenkunta. Edelliset ilmaisevat mm. puhujan epä-tietoisuutta (*Mikä syynä lie?*) tai vähättelyä (*Minkä aikuinen liekään*) samoin kuin nykymurteissakin, jälkimmäiset yleensä arvelua tai epäilyä. KO-kysymykset alkavat verbillä (*Ennustaneek se yskää? Lieneekö hän siellä käynyt?*) tai partikkeleilla *joko, tokko* (*Joko lie taas ollut kombinehiaan panemas? Tokkohan tosi lie?*). Partikkeli *tokko* sekä eräät murrepiirteet viittaavat monen kysymyksen kohdalla pohjalais- tai itämurteiseen alkuperään.

Sivulauseissa potentiaali on nykyään murteissakin harvinainen, mutta Gananderin sanakirjassa kansankielestä peräisin olevia potentiaalisivulauseita on toistakymmentä. Nykymurteissa potentiaalimuotoiset relatiivilauseet ja *kun*-lauseet on usein tulkittava funktioltaan yleistäviksi konditionaalisivulauseiksi (esim. *kun lienee = jos on*). Tällainen funktio on myös Gananderin relatiivi- ja *kuin*-lauseilla (*Syönöö mitä saanoo* 'Kaipa [hän] syö, jos [jotakin suuhunsa] saa'; *kuin ei mualla lie* 'jos ei ole muualla'). Huomattakoon myös edellä esitetyn näytteen itämurteiden mukaiset (tai eteläpohjalaiset) OO:lliset 3. persoonan päätteet *Syönöö, saanoo*. *Kuin*-konjunktion ohella näytteissä esiintyvät mm. konjunktiot *jos* ja *ehkä* 'vaikka' (*Jos niin lienee; ehkä kuinka huono se liekin*).

Sanomalehtikielen potentiaaleja käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan Tea Savola (1987) osoittaa, että potentiaali oli jo suhteellisen yleinen vuoden 1847 *Suomettaressa*: potentiaalimuotoja on vuosikerrassa lähes kolmesataa, kun niitä on vuoden 1841 *Oulun Wiikko-Sanomissa* parikymmentä ja vuoden

1831 *Turun Wiikko-Sanomissa* vain kaksi. August Ahlqvistin, Daniel Europauksen, Paavo Tikkasen ja Antero Wareliuksen perustama *Suometar* aloitti sanomalehdistössä uuden kauden: perustajat olivat aikansa parhaita suomen kielen käyttäjiä, jotka sitä paitsi pitivät Elias Lönnrotia esikuvanaan (Häkkinen 1994, 153). Mainittakoon tässä myös omat havaintoni 1800-luvun alun almanakoista, jotka olen lukenut vuoteen 1835 asti. Kolmesta almanakasta (1822, 1823, 1835) löytyi yhteensä seitsemän potentiaalimuotoa (näytteet 14), konteksteina epäsuora kysymys tai sivulause. Kyseisten almanakkojen kieli¹³ on itämurteista tai pohjalaista, joten potentiaalinkäyttö pohjautuu kirjoittajien idiolektiin.

(14) Almanakka 1822 Kaikesta tästä tulee toiste lawiambi tieto annettawaxi; ainoastans seuraawa wiela *sanottaneen*; Nyt *puhuttaneen* wiela mutaamalla [Sic!] sanalla niistä kaluista joita me saatamme walmistaa; Itsekukin ymmärtäwäinen ihminen, *jolla* wähäkin omatuntoa *lienee*, hawaitzee kylä -- ; 1823 [Ajattelevainen ihminen] tutkii tarkasti, jos missään olis ollut wikaa, eli *mikä lienee ollut* syynä, ettei se luonnistunut; 1835 antaa hän ne [talonpoika kolikot] -- mennä turhaan ja ajattelee, *minkäs* tuo *tehnee*, jos yksi tunti, yksi päivä taikka kymmenenkin päivätyötä mitättömästi meni; Emme tällä kuitenkaan tahdo kieltää, *ettei saatettane* niittyä ojittaa kowin paljon; jos niin tapahtuisi, että joku olisikin kowin paljon osittamalla tehnyt niittynsä liian kuiwaksi, niin tahdomme tässä neuwoa, *mitenkä* se -- *saattane* tehtää -- tietäwämmäksi; tässä kirjoituksessa puhutaan -- *kuinka* alanko-niityt -- *taittaneen* tehtää nurmi-niityiksi

Näyttää siltä, että potentiaali kukoisti jo ennen varhaisnykysuomen kautta niissä murteissa, joissa sitä suositaan nykyäänkin. Kirjakieleen potentiaali levisi ilmeisesti vasta Elias Lönnrotin *Kalevalan* sekä itäisiä vaikutteita levittävä lehdistön avulla. 1800-luvun almanakkojen potentiaalit sijoittuvat kuten nykymurteissakin kysymyksiin ja sivulauseisiin eivätkä nykykirjakielen potentiaalien tavoin väitellauseisiin. Edellä mainittu Tea Savolan tutkimus (1987, 54–57) antaa kehityksestä havainnollisen kuvan. Vuoden 1847 *Suomettaren* potentiaalilauseista 25 % on sivulauseita ja runsas kolmannes päälauseista puolestaan kysymyksiä; toteavien väitellauseiden osuus on niin ollen likimain puolet potentiaalilauseista. Vuoden 1967 *Uudessa Suomessa* potentiaalisivulauseita on enää 10 % ja vain 5 % päälauseista on kysymyksiä, joten väitellause on jo potentiaalinkin kontekstina ylivoimainen. Epäsuorat kysymykset, joita vuoden 1847 *Suomettaressa* on vielä toistakymmentä, puuttuvat täysin vuoden 1967 *Uudesta Suomesta*.

¹³ V:n 1822 almanakan itämurteisuuksia: *mehtä* : *mehtäsä*, *Ruohtalaiset*, *nähään*, *käypi*. V:n 1823 almanakan pohjalaispiirteitä ovat infinitiivit *hakia*, *kulkia*, *IA*-tyyppiset nominit (*waikia*, *usiammasti*), mon. 1. persoonan *mmA*-päätte (*olemma* ym.) sekä esim. asut *metän*, *paitti*. V:n 1835 almanakassa on mm. luontevaa *pA(s)*- ja *hAn*-liitepartikkelien käyttöä, minkä lisäksi kirjoittaja viittaa nimenomaan Pohjanmaan käytänteisiin.

LÄHTEET

- AEMELAEUS, JOHAN 1778: *Se suuri kysymys*. Ruumissaarna. Wasa.
- Almanakat 1705–1835. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- Biblia, Se on: *Coco Pyhä Ramattu, Suomexi*. Stockholmis 1642. Näköispainos. WSOY, Porvoo 1971.
- CHYDENIUS, JACOB 1788: *Yhden Ewangeliumin Opettajan Kerskaus*. Ruumissaarna. Wasa. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- FLORINUS, HENRIK 1702: *Sananlaskut*. Näköispainos vuonna 1702 ilmestyneestä sananlaskukokoelmasta Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sananlascut. Jälkisanat Matti Kuusi. SKST 459. Jyväskylä 1987.
- FORSBERG, HANNELE 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. SKST 720. Tammer-Paino Oy, Tampere.
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1995: 1600-luvun suomalaisten saarnojen potentiaalit muiden tekstien valossa. JAAK PEEBO (toim.): *Läänemere rahvaste kirjakeelte ajaloo* s. 6–14. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1. Tartu.
- 1996: 1600-luvun proosan ja runokielen potentiaaleja. *Virittäjä* 100 s. 204–218.
- 1998: ”Tuleppas sijnhen nenäilemään.” Pragmaattiset liitepartikkelit 1600- ja 1700-luvun diskurssissa. *Muotoja ja merkityksiä vanhasta suomesta nykysuomeen* s. 1–35. Institutionen för finska, Umeå universitet.
- FROSTERUS, JOHAN 1788: Ruumissaarnaan liittyvä muistoruno. JACOB CHYDENIUS 1788: *Yhden Ewangeliumin Opettajan Kerskaus*. Ruumissaarna. Wasa. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- GANANDER, CHRISTFRID 1784: *Uudempia uloswalituita Satuja*. Kootut, ja Suomexi tulkitut Wuona 1783 Christfrid Gananderilta. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- 1787: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut LIISA NUUTINEN. SKST 676. KKTK:n julkaisuja 95, Hämeenlinna 1997.
- HORMIA, OSMO 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. SKST 271. Turun Sanomalehti ja Kirjapaino Osakeyhtiö, Turku.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY: Juva.
- IKOLA, OSMO 1994: Potentiaali ensimmäisessä suomalaisessa Raamatussa ja vähän muuallakin. *Sananjalka* 36 s. 19–35.
- LIZELIUS, ANTTI 1775–1776: *Suomenkieliset Tieto-Sanomats*. Näköispainos samannimisestä ledestä. SKS ja Tyrvään Sanomats Oy, Vammala 1994.
- LÖNNROT, ELIAS 1874–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I–II*. SKS, Helsinki.
- NUUTINEN, LIISA (toim.) 1997: *Christfrid Gananderin Nytt Finskt Lexicon*. Hakemisto. SKST 688. KKTK:n julkaisuja 100. Hämeenlinna 1997.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: Nykysuomen kehitys. Tietolipas 72. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1975: *Vanhan kirjasuomen lukemisto*. Kolmas painos. SKST 262. Tampereen Kirjapaino Oy, Tampere.
- SALAMNIUS, MATTHIAS 1690: *Ilo-Laulu Jesuxesta*. Turusa.
- SALOKAS, EINO 1930: Jaakko Strömmer ja Juhana Frosterus. *Virittäjä* 34 s. 137–144.
- SAVOLA, TEA 1987: *Potentiaali Suomettaressa 1847, Uudessa Suomettaressa 1887 sekä Uudessa Suomessa 1927 ja 1967 – sanomalehtikielen potentiaalikäytön tarkastelua*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SKVR XV = Suomen kansan vanhat runot XV. Runoja Henrik Florinuksen, Kristfrid Gananderin, Elias Lönnrotin ja Volmari Porkan kokoelmista. Toim. MATTI KUUSI ja SENNI TIMONEN. SKST 685. Gummerus Kirjapaino OY, Jyväskylä 1997.
- STENBÄCK, THOMAS 1750: *Se cuoleman catheruden makeuttawa Jumalan Lasten Autuus*. Ruumissaarna. Stockholmis. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- TOIVONEN, Y. H. 1921: Eräs suomenkielinen onnentoivotusruno 1700-luvulta. *Virittäjä* 25 s. 31–35.
- Uusi Suomenkielinen Wirsi-Kirja*. Turusa 1701.
- VIRRANKOSKI, PENTTI 1968: Kuka oli Narvan ilolaulun seppittäjä IGHS? *Sananjalka* 10 s. 37–54.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja I–II*. KKTK:n julkaisuja 33. Toim. LAHJA-IRENE HELLEMAA, ANJA JUSSILA, ESKO KOIVUSALO, RIITTA PALKKI. Painatuskeskus: Helsinki 1985.

PIRKKO FORSMAN SVENSSON: *The potential at the outset of early modern Finnish*

Hannele Forsberg considered the potential clause in Finnish dialects in her dissertation in 1998. Forsberg also briefly presented research on the potential in literary Finnish and on the most important observations contained in this research. Research material was taken from the works of Agricola for old Finnish, from the 1642 Bible and from instances of the potential in 17th century sermons and poems, while newspapers from the middle of the 19th century up to the present have also been studied for the potential. The potential in 18th century literary Finnish has not been investigated.

The potential is rare in old Finnish texts, and in poems and proverbs it has often been used to achieve rhyme and rhythm. The potential can often be found in newspapers dating from the beginning of the 19th century, such as *Suometar*, although not from, for example, the Turku paper *Wiikko-Sanomats* or *Wiikko-Sanomats* from Oulu. How was the potential used in the 18th century? Did its literary use quietly continue as in the previous century or had its development towards its present usage begun already before the period of early modern Finnish? In order to determine this I have recorded the occurrences of the potential from a rather extensive 18th century corpus of texts as well as from Christfrid Ganander's Dictionary (1787). To help me compare usage of the potential in the 18th century material to modern dialects more easily, I have conformed to Forsberg's classification of affirmative, interrogative and subordinate clause in this research.

The potential is almost as rare in 18th century texts as it is in 17th century literature. Those writers whose prosaic works include more than one chance case of a potential form generally represent the Ostrobothnian dialects. Almost without exception the context of the potential is interrogative, which is also the usual setting for use of this mode in modern dialects (for instance, Aejmelaeus 1778 *Mutta warsingo nämät todistajat sijtä asiasta todistanewat, josta meillä nytt kysmys on?* ('But are these very witnesses expected to witness about the question raised here?')). As in the previous century the occasional poets of the 18th century favoured potential forms in their attempts to achieve a *Kalevala* metre in their verses.

Another description of the use of the potential is outlined in Christfrid Ganander's Dictionary, in which over one hundred examples from literary sources and actual speech have been recorded. An estimated half of the examples of the potential in the Dictionary can be considered to have been remembered from the spoken language, even if authenticity cannot always be firmly established in the absence of source references. Along with the spoken language Ganander used folk poetry, in particular, and also proverbs and other traditional sayings, almanacs, hymn books, and the Bible. About one half of the Dictionary's potential forms derive from the root *lie(ne)-*; there are only two with the root *olle-*. In Forsberg's dialect material the proportion of these two roots is 90 per cent and 44 per cent for the folk poetry in the same material; thus, the proportion of *lie(ne)-* root forms in the Dictionary is comparable to that in folk poetry. The proportion of personal forms is also close to calculations for folk poetry. Those potential clauses in the Dictionary that can be regarded as popular speech represent different categories: affirmative, interrogative and subordinate clauses.

The affirmative clause is nowadays the most common context in literary usage, whereas only one tenth of potential clauses in dialects belongs to this category. There are about ten affirmative statements in the potential taken from popular speech in Ganander's Dictionary, which show that the speaker considered the state of things commented on to be likely (*Toki hän tullee*) ('(S)he's almost sure to come') or unlikely (*Eipähän vielä vanhuus haitanne*) ('Of course, old age is not a worry yet'). Affirmatives normally commence with a particle or a (negating) verb, as so often in Finnish dialects, too. The *-hAn* suffix occurring in many utterances demonstrates Ostrobothnian or eastern dialect origin.

Interrogative clauses are WH-questions and closed questions, and about ten examples can be found in the Dictionary for both categories. The former type reveals, for example, a speaker's unawareness (*Mikä synnä lienee?*) ('What might the reason be?') or belittling attitude (*Kyllä siellä liehakoitaan, mitä sit toimeen saatanee?*) ('Sure, they are fussing around, and what are they likely to achieve?') as in the modern dialects, conjecture and suspicion in the latter. WH-questions begin with a verb (*Ennustaneek se yskää? Lieeekö hän siellä käynyt?*) ('Could it be a sign of a cough? Could (s)he have been there?') or the particle *joko, tokko* (already, whether) (*Joko lie taas ollut kominehiaan panemas? Tokkohan tosi lie?*) ('Has (s)he again been making it all up? Can it really be true?'). The particle *tokko* and some dialectal features suggest a Ostrobothnian or eastern dialect origin for many questions. The interrogative clause is the most generally used form of utterance for the potential in Finnish dialects and in such cases the meaning of the potential is usually epistemic.

The potential in subordinate clauses is nowadays rare in dialects, and also in Ganander's Dictionary those potential subordinate clauses that were taken from popular speech were clearly

fewer than those obtained from literary and folk poetry sources. In the modern dialects relative clauses in the potential and *kun* ('when') clauses are often interpreted functionally as being common conditional subordinate clauses (e.g. *kun lienee = jos on*) ('if there is'). Ganander's relative and *kuin* ('as, if') clauses also have this function (*Syönöö mitä saanoo*, Lit. 'Kaipa [hän] syö, jos [jotakin suuhunsa] saa' ('No doubt [s/he]'ll eat, if [s/he] can find [something to eat]'); *kuin ei muualla lie* ('jos ei ole muualla') ('if it is nowhere else'). Observe the *OO* 3rd pers. suffixes in the example above which accords with the eastern dialects: *Syönöö, saanoo*. In addition to the *kuin* conjunction mentioned, the conjunctions *jos* and *ehkä* (though) occur, for instance.

Tea Savola has shown in her master's thesis (1987) that the potential was fairly widespread in 1847 in the periodical *Suometar*. In fact, this publication marked the beginning of a new period in newspaper journalism: the founders were the best users of the Finnish language in their time, and their ideal was to be found in Elias Lönnrot. Potential forms could also be found in those 19th century almanacs (1822, 1823, 1835), whose linguistic features suggested the eastern and Ostrobothnian dialects. The potential forms in almanacs were situated, as in the dialects, in interrogative and subordinate clauses and not, as nowadays, in affirmative clauses. The potential appears to have flourished even before the early modern Finnish period in those dialects in which it is popular today, but the literary mood spread only after *Kalevala* and the expansion of eastern influence through the press.